

Toldi Éva*
Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

UDC: 821.511.141.09(497.113)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.193-206
Originalni naučni rad

A VÁROS MEGHÓDÍTÁSA**

Újvidék a vajdasági magyar költészetben

A vajdasági magyar irodalomban Újvidéknek fontos szerepe van. Jelöli a helyszínt, az emberek életének keretét, ugyanakkor kulturális térként is funkcionál: az irodalom létrehozásának, az irodalmi identitás létrejöttének színtereként jelenik meg. A vajdasági magyar író számára külön kihívást jelentett a város meghódítása, amelynek kezdetben csak idegensége mutatkozott meg. A dolgozat a vajdasági magyar irodalom történetét követve az elutasítás és az elfogadás közti oszcillálás állomásait kíséri végig, azt a folyamatot, ahogyan a többkultúrjú közeg a kisebbségi identitással rendelkező író számára idegenből sajátta, majd ismét idegenné válik. Mindenekelőtt költői alkotásokat vizsgál, amelyek terpoétikai olvasata a hovatartozás-tudat változásaira is érzékeny. Eközben megelevenedik a történelmi emlékezet, s a jelen eseményeinek lenyomata is markánsan kirajzolódik a szövegekben.

Kulcsszavak: Újvidék, vajdasági magyar irodalom, költészet, interkulturalitás, identitás

BEVEZETÉS

A dolgozat néhány költészeti példán mutatja be azokat az identitásvonatkozásokat, otthonosság- és idegenségtapasztalatokat, amelyeket a vajdasági magyar irodalom története során a szerzők Újvidék reprezentációja alkalmával megfogalmaztak. A prózai munkák ugyan sokkal számosabbak, de a tanulmány keretét messze meghaladná, ha azokat a prózaköteteket vennénk számba, amelyeknek Újvidék a „főhőse”. Hogy érzékeltessük a korpusz terjedelmét, a teljesség igénye nélkül említjük meg Végel László generációs regényét, az *Egy makró emlékiratait* (1967), amelyet utóbb *Újvidéki trilógiaként* (1993) tett közzé *Áttüntetések* és *Eckhart gyűrüje* című regényével együtt, valamint *Neoplanta* (2013)

* eva.toldi@ff.uns.ac.rs

** A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományos kutatás-ügyei Titkárságának 142-451-2158/2022-01. számú projektuma keretében készült.

című, történeti narratívákat megmozgató és traumatikus eseményeket felidézõ regényét. Tolnai Ottó műfajt teremtett áruháznovelláival (1987), amelyek helyszíne az Újvidék Áruház (ma: Bazar üzletközpont), *Virág utca 3* (1983) című prózakötetének címeként pedig saját lakhelyét jelölte meg. Balázs Attila első regényében, a *Cuniculusban* (1979) is felfedezhetők Újvidék városrészének, a Telepnek a helyszínei, *Kinek Észak, kinek Dél* (2008) című regénye pedig egyenesen Újvidék nagyregényének készült, melyben a megbízható és megbízhatatlan krónikás meséli el a város történetét alapításától közelmúltjáig (lásd Toldi 2010a és Toldi 2010b). Juhász Erzsébet *Határregénye* (2001) közép-európai kontextusban gondolja el a várost. Gobby Fehér Gyula Újvidéki dekameron alcímet viselő, négy könyvet felölelő sorozatában többnyire derűs anekdotázásba kifuttatva mutatja be az urbánus környezet falusias oldalát (1996, 1999, 2001, 2004). Gion Nándor *Izsakhár* (1994) című regénye annak a folyamatnak a leírása, hogyan gyűrűzik be a délszláv térség háborúja a hátsországi városba (lásd Toldi 2018). Napjaink Újvidékén játszódik Kontra Ferenc *Az álom hídja* című regénye (2018), amelynek cselekménye a város bombázása utáni években játszódik, szereplői a térségi traumák feldolgozásában érdekeltek. A téma szerteágazó és bőséges, a vajdasági magyar irodalmi korpuszból ezért jelen dolgozat a költészetet teszi meg vizsgálatának tárgyává, méghozzá azokat a verseket, amelyek felfűzhetők az interkulturalitás mentén az elutasítás és identifikáció, ebből következően pedig a téridentitás kialakításának és működésének gondolatmenetére.

A TÁJEGYSÉG MINT AZ IRODALMI ÖNDEFINÍCIÓ ALAPJA

A városkutatás régi tézise, hogy a tériséget nem csupán objektumok, építmények, házak és terek együtteseként, hanem lakóinak közösségeként lehet meghatározni. Ebből következően a városoknak nemcsak geográfiai térképe van, hanem mentális térképe is. Az emberek attól függően látják másként s másként a városukat, hogy hogyan élük meg kapcsolatukat magával a térrel és a benne élőkkel. A téridentitás kialakulása mindenkor a mentális térképpel hozható összefüggésbe. „Valami közös azonban mégis van a városlakók tapasztalati világában, ez pedig a várost mint egészet szimbolizáló tárgyi elemekről nyert élmények. Ezek nélkül pedig nem lehetséges a városi identitás érvényes kialakítása” (Bierbaum, 2007–2010: 98). Az irodalmi alkotások városrepresentációinak vizsgálata során különösen az emlékek és az érzelmek játszanak fontos szerepet, azok között is kiemelt szerepe van a nosztalgianak és az azonosulásnak mint identitásképző és -alakító tényezőnek.

A vajdasági magyar irodalom kialakulását az 1920-as években a politikai változások következtében létrejövő hatalmi és térvizonyok indították el. A térség magyar írói Budapestet nem csak mint közigazgatási központot veszítették el. Számukra az egykori főváros centrum jellege a határváltozások következtében kulturális és irodalmi központként is megszűnt létezni. Bár Zombor, Szabadka, Nagybecskerek és Újvidék a két világháború között rendelkezett magyar kulturális intézményekkel, hosszú út vezetett addig, hogy az ezen a területen élő és alkotó szerzők munkáiban saját életvilágukra vonatkozó urbánus utalásokat találjunk. A város másutt van, az emlékek vagy az elvágódás helyszínén. Az első költészeti antológiában, az 1928-ban megjelent *Kéve* verseiben négy városnév szerepel: Párizs (többször is), Berlin, Prága és Recanati. Szenteleky Kornél *Bácskai éjjel* című versét teszi közzé, amelyben a vidék emberének művészetellenességét teszi szóvá, s saját szerepét az ez ellen való lázadásban, a művészet meghonosítására való törekvésben látja. Emblematikus sorai – „Éjjel van, horkol a dagadt disznóhizlaló, / a százlancos gazda gutautóttén emészti / az esti vinkót meg a paprikást” (Szenteleky, 1928: 67–68) – arra világítanak rá, miért vonzzák Párizs és Itália fényei, miért munkál minden sorában a vidékről való nosztalgikus elvágódás, miért nem képes megvalósítani saját irodalmi programját, azaz a hosszas tételődés után Hyppolite Taine nyomán megfogalmazott *couleur locale* elméletének célkitűzését, amelyben feladatként tűzi az írók elé a környezetnek és miliójének ábrázolását. Szenteleky elsősorban a tájegységi identitás létrejöttét szorgalmazza akkor is, amikor számos cikkében az „igazi vajdasági magyar regény” megszületését várja, mert úgy hiszi, csak az lehet igazán értékes alkotás, amelynek a bácskai környezet és bácskai jelen az éltető talaja. Széles látókörű európeér, aki nemcsak a magyar irodalmi és képzőművészeti törekvéseket követi, hanem a délszláv térség művészeti eseményei mellett a francia, a német és az olasz kultúrában is jártas, s amikor azt állítja, a Bácskát művészeti és szellemi egységként is elképzelhetőnek tartja, Tirol, Bretagne vagy Skócia jellegzetességei állnak figyelmének homlokterében.

A „délszlávországi magyar írók novellái”-nak antológiájában, az *Ákácok alatt*ban fejt ki nézeteit a térség jellegéről. Előszavában arról beszél, hogy a Bácskában erőteljesen működnek a „geopszichológiai” tényezők, amelyek fontosabbak a társadalmiaknál. A Bácskát agrárjellege határozza meg: „Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területeken szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú ákácok” (Szenteleky, [1933]: 9). Ez az a környezet, amely determinálja szellemiségét. Az itt élő emberek szociális

körülményei híján vannak az urbanizációnak: „Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, körengtetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna” (Szenteleky, [1933]: 9). A vajdasági magyar irodalom tehát az első években öndefiniálásával van elfoglalva, s ennek során a térségi identitás megtalálásáért folytat irodalmi-szellemi küzdelmet. Az *esprit actuel* és a helyi szín megtalálása foglalja le, amelyben nem valamely város, hanem a tájegység jut szerephez.

FALU – VÁROS, OTTHONOSSÁG – IDEGENSÉG

A második világháború után Újvidék jelentősége megnő, itt alakulnak meg a jelentős magyar intézmények, az értelmiségiek, köztük az írók, szülőfalujuk rurális környezetét elhagyva a városba költöznek. Az 1950-ben fellépő írónemzedék tagjai az új közegben továbbra is elhagyott életvilágukat jelenítik meg. Közülük Fehér Ferenc válik a tájköltészet reprezentatív költőjévé. A bácskai tanyavilágban, egy cselédházban született a család ötödik gyermekeként. Ez az életrajzi tény alapvetően határozta meg versvilágának tematikus eredőit. Versei szociográfiai hitelességgel, ugyanakkor nagyfokú emocionális töltettel rajzolják meg a szegényparasztok életét. A költő gyakran idézi fel emlékeit, amelyekben a szegény sorsnak nem a kegyetlensége jelenik meg. A nincstelen paraszti világ a gyermekkor, vagyis az elveszett Éden helyszíne. Gyakran túldíszített, lamentáló versbeszédében nosztalgiával gondol erre az életrendre, „pannón-puha álm”-nak nevezi. Az *Egy kiskirály kunyhójából II.* című elbeszélő költeményében még a Tündérhon-képzet is megidézi, amikor a dubokai pusztán keresi a vidék szépségét, annak megtalálásában jelölve ki a költői én legfőbb célját. Ám ahogy Papp Dániel, ő sem találja a szépséget, az előbbivel ellentétben azonban az örökös keresésben jelöli meg költészetének leglényegét. Más verseiben lelkiismeret-furdalása is felébred, mert életformát váltott, városba költözött, jobb körülmények közé. Az *én falum* címűben a falubeliek „vádoló pillantások”-at vetnek a hazatérőre, mert hűtlen lett a gyökereihez, elárulta a világot, amelyből vétetett.

Fehér Ferenc esetében fokozottan érvényes a mentális térképekről szóló elképzelés, miszerint „az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzete határozza meg” (Kiss–Bajmócy, 1996: 55). Az emocionalitás vezérelte észlelés nyomán a város kizárólag ridegséget áraszt. A műfaji megnevezés is követi az urbánus világ hangulatát. Amíg a faluról „tájkép”, mi több, „idill” készül, addig a városról rideg „képeslap”. *November* című verséből süvölt az idegenségtapasztalat. A költői énré „egy ember sem nézett”, „és az emeleteken az ablakok is mind becsukódtak” előtte.

A folyópartra érve, ahol békére kellene lennie, azzal szembesül, hogy „az elúszó hajók füttyültek / s láttam, nem vesz fel egy sem”. Az eső, a hegy, a folyó látványa nyomán pedig azt érzékeli, maga alá temeti, agyonnyomja a hely: „Valami csobbant a vízben. / Éreztem, hogy rám zuhan a város” (Fehér, 1989: 121–122). Ugyanezt az életérzést fogalmazza meg a *Térdeplő bódék közt* című versben, amelyben a miliő perszonalizálódik: „eres asszonyi lábakon / üres szatyorral járt a gond” azokon a járdákon, amelyekről a költői én azt állítja, hogy „E járdák lelkét én már meg nem értem” (Fehér, 1989: 123).

Fehér Ferenc opusának kuriózuma, hogy ő, aki az otthonosság költőjének, a falusi élet idealizált versírójának tudta magát, legkonzisztensebb alkotását az idegenség felmutatásával alkotja meg. A képzelt várost versének címében meg is nevezi: *Újvidéki képeslap*. Egy víz alatti jelenetet látunk, akárha a Titanic utasait néznénk egy kimerevített állóképen, a város üres, élettelen, csak halottak ülnek kifejezéstelen tekintettel a villamoson. A rövid mondatokban kiemelt, elkülönített tárgyak mind sérültek: a pléhdoboz rozsdás, a villamos lyukas, a plakát (tépetten) leng, a bérház falai piszkosak. A helyszín kulturális értelemben is kiürült: a koncertek elmaradnak. Az ember kozmikus világbavetettsége vetül ki a tárgyakra, Pilinszky János négy sorosának hangulatát idézve meg:

Nyirkos, szűk utcamederben elsüllyedt világ.

Rozsdás pléhdoboz: régi villamos.

Vesztegel lyukasan.

Az üveg mögött meredt szardíniák –

rég halott utasok.

A part: szurtos bérházfalak.

Lengő plakát.

Lemondott koncert.

Bánat,

melyet a bácskai ég vízének

lusta hulláma mos.

(Fehér, 1989: 121)

IDENTIFIKÁCIÓ ÉS BIRTOKBAVÉTEL

A vajdasági magyar írók számára a városi, még hozzá a nagyvárosi életérzést Sinkó Ervin személyisége és munkássága hozta el. Sinkó európeér szemléletmódjával nagy hatást gyakorolt az 1960-as években fellépő

írónemzedékre, akik az *Új Symposion* folyóirat körül csoportosultak. Fehér Ferenc első szárnypróbálgatásai az 1950-es évekre tehetőek, s a korabeli szellemi pezsgés bizonyítéka, hogy alig telik el egy évtized, a következő nemzedék már elavultnak tartja világnézetét is, versformálását is.

A nemzedék tagjai mindenben az ellenkező utat választják, a várost kihívásnak élik meg, a szellemi izgalmak és intellektuális találkozások helyszínének, a „haladó eszmék városának” (Roginer, 2015: 101). Előtérbe kerül a többkultúrájúság megjelenítése és a vajdasági magyar irodalom különleges pozícionáltságának hangoztatása. Nyelvi értelemben is kihívást jelent a város, jellegzetes dialektusát egyaránt érzékeltetik a betelepülők és az újvidéki születésű írók is. A városi identitás kialakulásában az identifikáció játszik fontos szerepet, ami a pszichológiában azt jelenti, hogy „a befolyásolás alanya olyan szeretne lenni, mint a befolyásoló. Az egyén hinni kezd az átvett véleményekben és értékekben” (Bierbaum, 2007–2010: 92). Az azonosulás fő komponenseként a vonzerőt lehet megjelölni. A falu zártsága után a város intellektuális nyitottsága, az egyetemi polgárok szabadságérzése, a nemzetközi tendenciák követésének lehetősége, a multikulturális tapasztalatok kihívása azok a hívószók, amelyek köré témaviláguk csoportosítható.

Domonkos Istvánt nem csak nyelvi leleményei, asszociációinak gazdagsága avatja kivételes költővé. A kritika „új szenzibilitást” fedez fel vele kapcsolatban, amely egyaránt vonatkozik versteremtő eljárásaira és arra az attitűdre, amellyel az őt körülvevő világra reagál. Az *I. újvidéki elégia* című versében számos referenciális utalást találunk. Olvashatunk az Ifjúsági Tribünről, ahol az *Új Symposion* folyóirat szerkesztőségének székhelye volt, s ahol rendszeresen tartottak irodalmi és vitaesteket. Feltehetően az „intellektüel-vita”, amelyet a vers említ, egy volt azok közül az „ideológiai” kérdéseket megtárgyaló estek közül, amelyek a vers keletkezésének idején, az 1960-as évek elején nem mentek ritkaság számba. A lírai én identifikáció révén sajátítja el a városra jellemző életformát, s kiáll mellette akkor is, ha szokatlanságával elüt az átlagemberétől. Nem szemlélődik, hanem tevőlegesen részt vesz az eseményekben. Görkorcsolyát csatol a lábára, úgy „járja a várost”, miközben „erősebb járművekbe” kapaszkodik. Bekukucskál „a csillogó cukrászdákba / a fehér patikákba”, de nem hatódik meg, hanem átveszi a városnak még a felszínességre csábító modorosságát is, az „originális öltözködés” (Domonkos, 2015: 41–43) foglalkoztatja, meg a tarka divatlapok, amelyekkel verseit azonosítja.

Az identifikáció különös, ironikus versbeszédben nyilvánul meg a *Szerelem* című versben, amelyben a többnyelvűség és a multikulturalitás jelenik meg, olyan

bonyolult formában, ami a városban élők sajátja: a szép Milica szerb nemzetiségű, aki a többségében magyarlakta faluból való, onnan kerül a városba, s ha még nem lenne elég összetett a helyzet, angol beszélők közé keveredik, ami kétségtelenül a városi létforma hozadéka. Kezdeti formában látható ebben a néhány sorban a későbbi nagyvers, a *Kormányeltörésben* nyelvvesztés-tapasztalata, redukált kommunikációs eljárása:

*she is lovely
her name is milica
you know
dou you speak english
she is from feketics
de itt él újvidéken
egy vasutassal*
(Domonkos, 2015: 156)

A teljes azonosulás azonban Domonkos István gyermekverseiben valósul meg maradéktalanul. Elsőként „a szigorú helyhez kötöttség ötlük szemünkbe, mindenkifölött »újvidékiek« ezek a költemények; a forró homokú táj is vajdasági, eperfával, a széles, fenyegető hullámú Dunával” (Utasi, 2008: 66).

„Újvidék az olyan város / minden ablaka lekváros” – kezdődik az *Újvidék* (Domonkos, 2015: 185) című vers, amely megszemélyesítéseivel az otthonosság képeit hozza. Mint láttuk, a város mentális térképén az ablakok Fehér Ferencnél becsukódnak a lírai én előtt. Domonkos városában az édesség, az otthon képzetét vetíti elének a lekváros ablak említése, de ugyanez a funkciója a mákos rétes versebe emelésének is. A képzelet működteti ezt a világot, helyszíneivel, a Dunával, a Duna-parkkal, a péterváradai várral és a mindent belepő hóval együtt és „lakóival” is, a boltossal és az emberformát felvevő kéményekkel. Ráadásul minden libeg és minden kerek: a hold, a boltos (kövér), a kocák (hízottak), a lakat (kövér), de még a hópelyhek is. A megszemélyesítés és a nagyítás alakzatai révén a város Domonkos István gyermekverseiben elemelkedik a valóság talajáról, mitikussá válik. Nem egyedülként a vajdasági magyar gyermekköltészetben. Tolnai Ottó verse, az *Ébenlibikókák* hasonló elven működik (lásd megszemélyesítéseivel Utasi, 2008: 67). Tolnai gyermekverseiben is kiaknázza a szavak különös hangzását és a szabadverseire jellemző ismétlést, a városnév és az égitest (Újvidék, újhold) megnevezése közötti részleges hangzásazonosságot. Csakhogy versében – Domonkossal ellentétben – a valós helyszínen (Futaki út) nincsenek valós tárgyi

elemek, a gyöngyházintarziás ébenlibikóka nem referencializálható, ellenben díszes és vonzó, következőképp a vers csodás onirikus miliőben láttatja Újvidéket:

*ébenlibikókákat ácsoltak
végig a futaki úton
és ott libegett
és ott libegett egész újvidék
ébenlibikókák az éjben
mondottam felijedve anyámnak
igen válaszolta közömbösen
behallatszott a kopogás
nem mondott igazat
hisz bő fehér szoknyában
őt is ott láttam libegni
egy gyöngyházintarziás libikókán
újvidék és az újhold között
(Tolnai, 1982: 58)*

A MEGHÓDÍTOTT VÁROS?

A lírai reprezentáció elsősorban nem a referencialitásra koncentrálnak. A költő elhelyezi a város terében a verset, de Újvidék ábrázolása az 1980-as évek közepén elkülönül a korábbi időszak helyviszonyainak bemutatásától. A költő a kultúrpolitika nyomását érzékeli a városban, aminek reprezentatív verse *A péterváradhi hídnál alkonyodik*. Sziveri János egyéni traumáinak feldolgozásával magyarázható, miért érzi úgy, hogy a Duna-parti padon ülni „gyalázat”. A vers azoknak az alkotásoknak a sorába tartozik, amelyek József Attila *A Dunánál* című versével hozhatók intertextuális kapcsolatba, József Attila „sorsába merülten” ül a rakodópart alsó kövén, Sziveri úgy érzi, „élettanfolyamon” van. S míg az előbbi dinnyehéjat lát elúszni a folyóban, utóbbi – lelkiállapotának megfelelően – felnagyítja a szeme előtt zajló történeteket. Vízió bontakozik ki előtte: amikor hajót lát, az „püffed mint a hulla”, és egyenesen „fél európa piszka” úszik el előtte. A lírai én benne áll a jelenben, hallja a szerda déli szirénázást – az egykori Jugoszláviában az egész országban akkor ellenőrizték a légvédelmi szirénák működőképességét –, ám a fecsegő felszín és hallgató mély ellentétét nem érzékeli, minden egyre megy. Társadalmi helyzetéből fakadóan magányos és kívülálló, amelyet gyakran felsőbbrendűség-tudattal kompenzál. Helyzetének kilátástalansága a sajtótörvény lapozásában tetőzik, melyet társadalomkritikai megfigyelésekkel told

meg: „magyar szó-lapokat lenget a szél / itt senki sem olvas / (mindenki ír és beszél)” (Sziveri, 1994: 103). A lassan alkonyodó tájban a természet is degradálódik. A parton már csupán néhány fücsomó éktelenkedik, az égen sem ragyogó csillagok jelennek meg, de még csak nem is a József Attila-i csillagok gyűlnek köréje szelíden. A világbavettség, a kiszolgáltatottság élethelyzetében „érett pattanások” ülnek ki az égboltozatra.

Változik a város, s vele együtt változnak lakói is. A *Híd* folyóirat 1995-ben *Négy város* címmel tematikus számot jelentetett meg, hogy kiderítse, hogyan élnek meg életközegüket a benne élők. Újvidékről az elidegenedtség tapasztalatát olvashatjuk. A lírai esszék az emlékekben élő város mentális térképét is felrajzolják, s az egykori otthonosságérzés eltűnésének okát a város épületeinek megváltozásában találják meg: „Egyáltalán nem véletlen, hogy szülővárosom őslakói néhány éve nem járnak esténként, vasárnaponként sétálni a városba; nem érzik jól magukat a saját városukban, beleborzadnak a változásokba, idegennek érzik az új házak stílusát” (Gerold, 1995: 84), tiltakozik a „tornyos, kupolás, boltíves építmények” ellen, amelyek a bel- és külvárosban láthatók, és amelyeket „gátlástalan ízléstelenséggel” építenek a bevándorlók, akik nem tisztelik a város „múltját”.

Németh István, aki maga is bevándorló, azt tapasztalja, a város háromszorosára duzzadt, mióta ő betelepült. Nagy megértést tanúsít az „őslakosok” érzései iránt. Ugyanebben a tematikus számban teszi fel a kérdést: „Hát én, a jövevény, teszem fel magamnak a kérdést a hozzám hasonló százezernyi jövevény helyett is, vajon otthon vagyok-e benne? Meghódítottam-e magamnak, vagy a városnak sikerült-e engem meghódítania?” És meg is válaszolja a kérdést: „felemás állapotba kerültem: a falu már idegen számomra, a város még nem otthonom maradéktalanul”. De azt is tapasztalja, nem minden bevándorló ilyen félszeg, vannak, akiknek sikerült meghódítaniuk a várost. „Elhalad mellettünk egy szakállas fiatalember, fönnakadhattak a fülében a számára érthetetlen, szálkás szavak, mert visszafordult, bevárt bennünket, és az anyanyelvünk iránt érzett ellenszenvének vagy utálatának úgy adott kifejezést, hogy hangosan elfingotta magát” (Németh, 1995: 98). Trauma forrásává válik, ahogyan a másságról, a többszínűségről véleményt nyilvánít a bevándorló.

A vajdasági magyar irodalom „kulturális fordulata” a kilencvenes években a Jugoszlávia szétesését eredményező háború első éveire tehető. Azok a szerzők, akik korábban nem tartották fontosnak még a személyességet sem, ars poeticájuk a fogalmiság jegyében alakult, ezekben az években kivétel nélkül reflektálnak a körülöttük zajló változásokra. Böndör Pál is Újvidék szülötte. *Újvidéki elégia* című

versében a topográfia válik bizonytalanná, s ebből következik idegenségtapasztalata:

*A lebontott helyén keletkezett
új utca vett valószínűleg egy kissé más
irányt mint a régié volt [...]
Nem fogsz eltévedni
de szinte úgy haladsz tájékozódsz most itt mint
egy idegen városban*

*és úgy is érzed magad: Idegennek
a szülővárosodban.
(Böndör, 2017: 317)*

Másutt iróniával szemléli helyzetét, hogy senkit sem érdekel, mi lesz vele. S bár háborús, megvetendő a város, „Jobb helyre ennél mégse vágyom / – Hol terem ennyi csodás tanulság?” (Böndör, 2017: 219).

A versek témavilágában rendre megjelennek a háborús képek, felértékelődik a referencialitás, a személyesség műfajai, az önéletírás és a napló előtérbe kerül. Harkai Vass Éva *Ahol lakom* című versében a lírai én „topográfiai költeményt” ír, miközben ablakán kitekintve emlékezik: „1988-ban vagyok s a joghurtról / elnevezett forradalom (?) legközepén” (Harkai Vass, 2003: 21). Majd a lebombázott Duna-hídra téved a tekintete, a Dunát látja, mely „a hidak felett (és örökre bennünk) folyik, /összeköti a rakodópart alsó kövét / s a Szerb Athént” (Harkai Vass, 2003: 21). A lakás zárt tere nyújtja már csak a biztonságot, holott az élet folyik tovább a Gorkij utcában és a közeli sugárúton. József Attila életérzése köszön vissza a rakodóparton is, az ég metaforikusságában is:

*Most alacsonyabb felettünk az égbolt,
s az a bizonyos kék folt,
mint sokszori mosásban a ruhák, megfakult.
(Harkai Vass, 2003: 22)*

A lokalitáshoz kötődő identifikáció az elégia regiszterében valósul meg, s az elveszett városról, a korábbi élet eltűnéséről, a kiábrándultságról küld erőteljes jelzéseket.

Jung Károly *Vidéki feljegyzések* című versében ugyan nem nevezi meg tartózkodási helyét, de mivel tudjuk az illetőséget, így újvidéki „jelentésként” olvassuk sorait: „Lopakodik fegyveres kezével a háború, / Áradatként görgeti szennyét a téboly.” Az ő nevéhez fűződik az egyik legmarkánsabb és legvégletesebb közérzetrajz. *Változatok Pilinszky négysorosára* című versében Pilinszky *Négysorosát* írja szét, minden sorához külön versszakot társít, alcíme pedig Újvidék városrészének neve, helyi tájszólásban: Limányi anziksz. A második sor átíratában nem tesz mást, mint egy újvidéki graffiti imitációját emeli be a vers terébe szerb nyelven, majd akkurátusan le is fordítja. Hogy nyomatékot adjon a költői eljárásnak, felcseréli Pilinszky versének második és negyedik sorát, a másodikat illeszti saját versének végére. Értelmezéséhez segítségül hívhatnánk ugyan a posztmodern felülírások technikáját, azonban a valóságtapasztalat és az erős szarkasztikus él semmissé teszi az elméleti megfontolásokat, szükségtelenné teszi őket. A háborús években gyakran láthattunk ehhez hasonló feliratokat Újvidék utcáin. A textus Jung Károly versében felidézi a térség történelmét, azzal együtt, hogy gesztusrendszere csak látszólag halad a tisztánlátás felé, ezért reagál a költői én káromkodással a vers zárósorában:

*Plakátmagányban ázó éjjelek
(Descriptio et translatio textorum)*

*Ovo je Jugoslavija!
Ovo je Srbija!
Ovo je Vojvodina!
Ovo je Liman!
Ovo je zgrada!
Ovo je kerov kurac!*

*Ez (itt) Jugoszlávia!
Ez (itt) Szerbia!
Ez (itt) Vajdaság!
Ez (itt a) Limány!
Ez (itt egy) épület!
Ez (itt a) kutya fasza!
(Jung, 2002: 58)*

KITEKINTÉS ÉS ÖSSZEGZÉS

A városról szóló diskurzus a kortárs vajdasági magyar irodalomban is zajlik. Terék Anna *Duna utca* című kötete a fiatal alkotók verspályázatának díjat nyert alkotása. Alcíme szerint „összefüggő versek”-et tartalmaz. A Duna utcának ez a reinkarnációja a költő magánszférájának a terméke, olyan mentális teret képez le, amely gyerekkori emlékekből táplálkozik. A lírai én szólamát követi: „én mégiscsak a Duna utcában / voltam egész életemben / a legboldogabb” (Terék, 2011: 10). A Családvers alcímet viselő kötetnyitó és címadó vers mit sem tud előzményeiről, a térnek korábbi vajdasági magyar irodalmi megszólítottságáról. Az állandó költözködését felidéző és az otthon épülését elmondó szöveg az ideiglenességtapasztalat megszólaltatásával illeszkedik a verses Újvidék-narratívák sorába.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyar lírai reprezentáció nem bédekker, nem földrajzi objektumok kivetülése, de még virtuális térképként sem határozható meg. A történeti áttekintés azt mutatja, hogy művész és tériség interakciója dinamikusan változó folyamat, az idők során mindkettő jelentős átalakuláson megy át. Újvidék olyan erős érzelmi töltéssel rendelkező helyszín, amely kezdetben idegennek mutatkozik, amelyet meg kell hódítani, majd vonzó, otthonos arcát mutatja, hogy utóbb – társadalmi változások és traumák következtében – ismét idegenné váljon. Napjainkra az ideiglenesség helyszínévé változik, előről kezdődhet meghódítása.

Toldi Éva

CONQUERING THE CITY

Novi Sad in the Hungarian poetry of Vojvodina

Summary

The city of Novi Sad has an outstanding role in the Hungarian poetry of Vojvodina. It denotes a location, a framework of people's lives, yet at the same time it functions as a cultural space, a scene of literary creation and of literary identification. The paper examines how Novi Sad's representation has been realized in literary works in the history of Hungarian literature in Vojvodina. Since the topic is wide-ranging and abundant, the paper chooses poetry as the subject of its study from the corpus of Hungarian literature in Vojvodina, focusing especially on those poems which from the aspect of interculturality, of its acceptance or rejection, can be linked into the thought process of the formation and operation of spatial identity.

In the initial period the authors were not concerned with Novi Sad. In the first anthologies it was the Bačka region that became the symbol of spiritual unity. The authors were to become intimate with the landscape; their focus was on creating landscape identity. After World War II, for a Hungarian writer in Vojvodina it became a challenge to conquer the city which, in the beginning, only showed its alienness. In the 1960s, the *Új Symposion* generation completely identified itself with the urban way of life, making Novi Sad homely and even mythical, a city which also found a place in children's literature. The war of the 1990s brought a cultural turn in the Hungarian literature of Vojvodina. Poets reflected more and more often on the world surrounding them, and the events of the war also flowed into their texts. The experience of identifying oneself with the city discontinued, and Novi Sad once again turned into an alien, wild land. The most recent generation once again draws Novi Sad onto their mental map without knowing anything about the previous events. The process is about to start again: the conquering of the city and the creation of identity in the space of literature.

Keywords: Novi Sad, Hungarian literature in Vojvodina, poetry, interculturality, identity

OSVAJANJE GRADA

Novi Sad u mađarskoj poeziji u Vojvodini

Rezime

Novi Sad ima značajnu ulogu u mađarskoj književnosti u Vojvodini. Obeležava mesto događanja, okvire ljudskih života, dok istovremeno funkcioniše kao kulturni prostor, pojavljuje se kao scena stvaranja književnosti i književnog identiteta. U radu se analizira kako su se u književnim delima kroz istoriju vojvođanske mađarske književnosti odražavale slike Novog Sada. Tema je veoma razučena i bogata, stoga se iz celokupnog korpusa mađarske književnosti u Vojvodini rad fokusira na poeziju, i to na pesme koje se kroz interkulturalnost mogu povezati sa odbijanjem i identifikacijom, iz čega proizilaze ideje o stvaranju i funkcionisanju prostornog identiteta.

U početku autori se nisu bavili Novim Sadom. U prvim antologijama Bačka postaje simbol duhovnog jedinstva. Stvaraoci su morali da se zbliže sa predelima, bili su zainteresovani za stvaranje prostornog identiteta. Posle drugog svetskog rata mađarskim piscima u Vojvodini poseban izazov je predstavljalo osvajanje grada koji im se u početku činio stranim. Generacija oko časopisa *Új Symposion* šezdesetih godina se u potpunosti identifikovala sa građanskim načinom života, te su Novi Sad pretvorili u blizak, može se čak reći i mitski prostor, koji je svoje mesto našao i u dečijoj književnosti. Rat je devedesetih godina prošlog veka u vojvođanskoj mađarskoj književnosti doveo do kulturnog obrta. U delima se sve češće odražava svet koji okružuje autore, tekstove prožimaju ratna dešavanja. Prestaje identifikacija sa gradom, Novi Sad se ponovo doživljava kao stran, divlji predeo.

I najnovija generacija pisaca oslikava mentalnu kartu Novog Sad, ne znajući pri tom ništa o događajima iz prošlosti. Proces se ponavlja: ponovo kreće osvajanje grada i stvaranje identiteta na polju književnosti.

Ključne reči: Novi Sad, vojvodanska mađarska književnost, poezija, interkulturalnost, identitet

IRODALOM

- Bierbaum, E. (2007–2010). Városkutatás, város-identitás: kutatási irányzatok és módszerek összefoglalása. In: A. Gergely, A. (szerk.). *Városnarratívák*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 92–102.
- Böndör, P. (2017). *Finis*. Újvidék: Forum.
- Domonkos, I. (2015). *Allegro bajbajó*. Újvidék: Forum.
- Fehér, F. (1989). *Akác és márvány*. Budapest: Magvető.
- Gerold, L. (1995). „Újvidék az olyan város”. *Híd*, 1–2, 84–94.
- Harkai Vass, É. (2003). *A város bejáratánál*. Újvidék: Forum.
- Jung, K. (2002). *Mogorva Héphaisztosz*. Újvidék: Forum.
- Kiss, J. – Bajmócy, P. (1996). A mental-map-ek módszeréről. *Tér és Társadalom*, 2–3, 55.
- Németh, I. (1995). Idegenek a városban. *Híd*, 1–2, 95–99.
- Roginer, O. (2015). *A város mint (ellen)érv*. Szabadka: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete.
- Szenteleky, K. (1928). Bácskai éjjel. In: Csuka, Z. (szerk.). *Kéve: vajdasági költők antológiája 1928*. Novisad: Képes Vasárnap.
- Szenteleky, K. [1933]. Ákácok alatt. In: *Ákácok alatt: délszlávországi magyar írók antológiája 1–2*. Szubotica: Jugoszláviai Magyar Könyvtár. 5–12.
- Sziveri, J. (1994). *Minden verse*. Budapest: Kortárs.
- Terék, A. (2011). *Duna utca*. Újvidék: Forum.
- Toldi, É. (2010a). Az egyetlen történet labirintusában (Balázs Attila: Kinek Észak, kinek Dél). *Forrás*, 6, 91–104.
- Toldi, É. (2010b). Újvidék-narratívák. *Hungarológiai Közlemények*, 3, 90–99.
- Toldi, É. (2018). Portable Szenttamás. *Kortárs*, 10, 78–89.
- Tolnai, O. (1982). *Elefántpuszi*. Újvidék: Forum.
- Utasi, A. (2008). A szabadság versei. Domonkos István gyermekverseiről. *Híd*, 10, 66–72.